

עצרו! קו עירוני לפניכם

במשך 19 שנה ניצב שער מנדלבאום על קו התפר בין ירושלים המערבית למזרחית. בשגרה המשונה של העיר החצויה הפך מעבר הגבול למקום שבו הצטלבו חיי היומיום, הדיפלומטיה והמתח שבין שני חלקיה

איפה בירושלים? שער מנדלבאום

במשך שנים פרגנו חכמינו לירושלים מספר לא מבוטל של קבין של יופי, אך אפילו אוהביה הגדולים של העיר נאלצו להודות שמדובר בפייק ניוז. ירושלים אמנם השתבחה בלא מעט דברים, אך יופי מצעף עיניים לא היה אחד מהם. למעשה, רבים מתיירה התאכזבו עמוקות מהעיר המאובקת שלא עמדה בגודל ציפיותם לחזות בירושלים של מטה מצופה בזהב עם טלק של כוכבים. את קולר אשמת הפיח יש לתלות בין היתר בכמות הכיבושים המופרעת שעברה ירושלים, שכן אלה השאירו אחריהם חורבות, אודים עשנים ולבבות שבורים. הירושלמים המותשים נאלצו לאסוף שוב ושוב את השברים ולבנות מעליהם בתים חדשים, עד שיהודה עמיחי, משוררה הידוע של העיר, תהה:

מעבר הגבול היחיד בין שני חלקי ירושלים. משפחה חוצה את שער מנדלבאום לכיוון ירדן כשמאחוריה רחוב שמואל הנביא, 1958
צילום: יהודה איזנשטק
עיבוד וצבע: תמר הירדני

ב־1948 עבר שטן המלחמה עם מספריים וחתך את העיר לירושלים הישראלית ממערב ולירושלים הירדנית ממזרח

כשהבקיעה את חומותיה אל שכונות חדשות על הגבעות שמסביב. בתים מבהיקים ועצי פרי צחי נעורים כיסו כל הר וגיא, והתיירים החלו לשרוק בהתפעלות על העיר הלובשת עתיד מזהיר חדש. אבל כרגיל בירושלים הנחם כבר ארב מעבר לפינה. ב־1948 עבר שטן המלחמה עם מספריים וחתך את העיר לירושלים הישראלית ממערב ולירושלים הירדנית ממזרח. בבת אחת נקרעו כל שכיות החמדה ההיסטוריות

מי פעם ראה את ירושלים ערומה? אפילו ארכאולוגים לא ראו כי מעולם לא התפשטה עד הסוף תמיד לבשה בגדים חדשים על הבלויים והנקרעים והנשברים (יהודה עמיחי, "שירי ארץ ציון וירושלים" כח, "שירי ירושלים", עמ' 96).

הצומת שהפך לגבול
במאה ה־19 נראה היה כי ירושלים מביסה את הקארמה השחורה

שרטוט: תמר הירדני

██████████

למה דווקא שם? הצומת ההיסטורי שבו עמד שער מנדלבאום ניצב בתפר שבין השכונות היהודיות לערביות, וגם בנקודת גובה בולטת בין יובל של נחל קדרון ליובל של גיא הטירופיאון. במלחמת העצמאות ניסו צה"ל והלגיון הירדני לכבוש אותו כדי לזכות ביתרון טופוגרפי ואסטרטגי, עד שעמדות ישראליות עקשניות התייצבו ממערב מול עמדות

מעבר גבול צר אחד ניצב בין שני חלקיה של העיר במשך 19 שנה, עד איחודה ב־1967. הוא זכה לשם 'שער מנדלבאום' על שם בית מגורים יהודי שעמד בהריסותיו לא רחוק ממנו (ראו מסגרת). זקני ירושלים עוד זוכרים את המעבר בצומת המרכזי, אך צוק העתים והדחפורים הביאו לכך שרוב הציבור אינו יודע איפה בדיוק ניצב הצ'ק פוינט צ'רלי הישראלי (ראו מסגרת) או מה נשאר ממנו כיום. כדי להתחקות על

בית מנדלבאום העניק לשער שהוקם על חורבותיו את שמו. תצלום אוויר, 1937

מאוסף ספריית הקונגרס
עיבוד וצבע: תמר הירדני

אלפי אנשים עברו מדי יום בשער מנדלבאום. אם וילדיה בבדיקה לקראת שובם לירדן
צילום: אדגר הירשביין, נדב מן, ביתמונה, הספרייה הלאומית

מי אתה שמחה מנדלבאום?

סיפורו של שמחה מנדלבאום יכול לפרנס שעות של רכילות עסיסית בין קשישות ירושלמיות שהכירו את צאצאיו המפורסמים, ובהם הסופר שמחה רז שנקרא על שמו. מנדלבאום היה חסיד קרלין שעלה עם משפחתו כילד ב־1885. בהמשך הוא נישא לאסתר־ליבא, בתו של האדמו"ר מקוברין, והנדוניה שלהם – מכונות לסריגת גרביים – העשירה אותם כדבעי וסיפקה פרנסה ליהודי ירושלים אסירי התודה. הכסף נוצל לפיתוח התעשייה וההתיישבות, ומנדלבאום הבריג את עצמו לנצח בלוח המייסדים של שכונת בית וגן ושל המושבה כפר סבא. ב־1927 הוא רכש מגרש ענק בירושלים, בין שייח' ג'ראח למאה שערים, ובנה עליו וילה מפוארת בת 24 דירות לכל החמולה. לדאבון הלב הוא הספיק ליהנות מכל הטוב הזה חצי שנה בלבד, בשל פטירתו הפתאומית. בפרעות תרפ"ט נטשו רבים מבני המשפחה את הבית מחד השכנים הערבים, ואת הדירות הריקות תפסו חברי ההגנה וסטודנטים תפרנים מהאוניברסיטה העברית, ובהם גם התלמיד החרוץ אפרים קציר – לימים נשיא מדינתנו. בית מנדלבאום יכול היה להפוך לשכיית חמדה ירושלמית אילולא פוצץ קומפלט על ידי הירדנים במלחמת העצמאות.

מהשער צפונה על ציר רחוב שמואל הנביא, וממנו יצא מעקף שהתחבר לרחוב שבטי ישראל. הכניסה לירדן הייתה דרומה לאורך רחוב המוזאון – היום רחוב פיקוד המרכז – והשטח כולו אורגן מחדש עם גדרות תיל ומחסומים, כששני שטחי הפקר נושפים מצפון ומדרום.

ירדניות עצבניות ממזרח. אך אז נוצרה בעיה לוגיסטית – הצומת חיבר באופן טבעי ארבע דרכים, בעוד שהמעבר נועד לשרת רק שתי מדינות. בשל כך נחסמו שתיים מהדרכים המקבילות: רחוב סנט ג'ורג' ממזרח, ורחוב סנט פול – לימים רחוב שבטי ישראל – ממערב. הכניסה לישראל עברה

דרכונים בבקשה

המעבר שירת תחילה רק אנשי או"ם משועממים שהתרוצצו מכאן לשם בניסיון לשכנע את שני הצדדים להפסיק לירות זה על זה ולחתום על הסכם שביית נשק. כשזה קרה לבסוף באפריל 1949 נפתח השער גם למעבר נציגים דיפלומטיים וגם לשירות שעלו מדי שבועיים למובלעת הישראלית בהר הצופים. המשוריינים עברו בשער בידוק מדוקדק על ידי הירדנים, שידעו כי ישראל עובדת עליהם ומכניסה חיילים מחופשים לשוטרים בניגוד להסכם שהתיר כניסת שוטרים בלבד. לא פעם שאלו הירדנים בקריצה 'שוטר' כזה: תגיד, יא זלמה, אתה מגולני או מהצנחנים?

עם השנים הפך שער מנדלבאום לאתר פעיל מאוד בין שני חלקי העיר. מדי יום עברו בו אלפי אנשים, ובהם עובדי או"ם, שגרירויות וקונסוליות, וגם

תיירים וצליינים. המציאות הולידה שגרת חיים קצת הזויה, שבה למשל מדי בוקר חצו ילדים מירושלים המערבית גבול בינלאומי כדי להגיע לספסל הלימודים בעיר המזרחית. נשות דיפלומטים שהוצבו בירדן היו מגיעות להסתפר בישראל, בעוד שנשים דומות בצד הישראלי העדיפו לחצות לירדן לשופינג זול בשוקי העיר העתיקה.

השער שימש גם תפאורה למפגשים משפחתיים מופרכים מרוב בירוקרטיה, שבהם משפחות ערביות שחולקו בין המדינות קיבלו בדיוק חצי שעה לחיבוקים תחת עינם הפקוחה של הפקידים במנדלבאום. אלה מדדו את שווי המתנות שהחליפו ידיים, כדי שאיש לא יעז חלילה להגניב חפיסת טובלרון מעל התקציב המותר. בשער אפשר היה למצוא גם דייטים בלתי שגרתיים בין בעל ערבי מירדן לאשתו היהודייה שנותרה בישראל, או בין רופא

אחת לשבועיים עברו דרך שער מנדלבאום שירות להר הצופים. שיירה חוזרת לישראל, מבש מבית המיסיון, 1958. משמאל בית שחור, באופק מימין הר הצופים

צילום: אדגר הרשביין, סד מן, ביתמונה, הספרייה הלאומית
עיבוד וצבע: תמר הירדני

מילון 02

צ'ק פוינט צ'רלי

מעבר הגבול המפורסם בין ברלין המערבית למזרחית נקרא בשם צ'ק פוינט – נקודת ביקורת – צ'רלי, לא על שם איזה צ'רלי מפורסם, אלא פשוט כי האות C מכונה צ'רלי באלפבית הפונטי של נאט"ו. כפי שניחשתם נכון, היה זה המעבר השלישי בגבול שם, אחרי צ'ק פוינט אלפא (A) בהלמשטדט וצ'ק פוינט בראבו (B) בוואנזה. המעבר היה לסמל בספרות הריגול הקשורה למלחמה הקרה, ולאחר איחוד גרמניה ב־1989 הוא הפך לאתר תיירות מבוקש מאוד בברלין. שער מנדלבאום הצנוע שלנו לא זכה לכבוד ולהלל כמו מקבילו הגרמני, כי בירושלים לא מתרגשים מאתרים צעירים שנולדו אחרי התקופה הביזנטית. עם זאת הייתה למנדלבאום עדנה קטנה ב־2014, כאשר הכריאוגרף הירושלמי אמיר קולבן הקדיש לו יצירה מחול בשם 'צ'רלי מנדלבאום'. היצירה כללה אנקדוטות מבהילות ותמוהות של בידוק, סדרנים, צעקות, פיצוצים ואזעקות, והוכיחה לנו כמה טוב שירושלים, כמו ברלין, כבר חזרה להיות עיר שחוברה לה.

לקראת ביקור האפיפיור פאולוס השישי ב־1984 הועתק המסוף הישראלי לבית נשאיבי ונבנתה סככת עץ מעל הכביש. צילום מ־1966
עיבוד וצבע: תמר הירדני

לעבור רק פעם אחת במנדלבאום, כלומר רק מירדן לישראל או מישראל לירדן. הדרישה הדרקונית צמצמה למינימום את התיירים מירדן, והביאה את משרד התיירות הנואש להציב באולם הנוסעים הישראלי נציגים חייכנים שניסו לשכנע את התיירים לבזבז גם אצלנו כמה דולרים.

בתולדות שער מנדלבאום זכור במיוחד ביקורו של האפיפיור פאולוס השישי לקראת חג המולד 1964. עד אז ניצבה עמדת בידוק מאולתרת עם תחנת מכס בחלק הצפוני של המעבר, צמוד לִבית שחור ברחוב שמואל הנביא. שחור היה כינוי שהדביקו לו לוחמי ההגנה, במהופך לשמו האמיתי בית

ישראלי למטופליו הערבים שמעבר לגבול. לעתים נערכו בשער טקסים מרגשים, כמו אירוסין בין צעירה נוצרייה מנצרת לצעיר ירדני, או משפחה יהודית מירדן ומישראל שהתכנסה לטקס ברית מילה משותף, כי אין כמו גדר מערכת ובוטקה של משקיפי או"ם כדי להשרות אווירה חגיגית. הבעיה העיקרית הייתה שצליינים ותיירים בקושי נראו אז בירושלים הישראלית, בשל העובדה המצערת שהעיר העתיקה והר הזיתים הנחשקים נפלו ללא מכרז הוגן בצד הירדני. זה אומר שאילו הייתם צליינים נוצרים או מוסלמים, לא היה לכם ממש מה לחפש בצד הישראלי. בעיה נוספת הייתה שירדן הרשתה לצליינים ולתיירים

מה קרה לעמדת תורג'מן?

עמדת תורג'מן ניצבה בבית נאה שחלש פעם על שער מנדלבאום. תוכלו לזהות אותו על הכביש הראשי בזכות המרפסת ההרוסה שבחזיתו, ובראשה השלט 'מוזאון על התפר'. בניגוד לשמו, הבית דווקא לא היה שייך למשפחת תורג'מן הערבית, שהייתה רק בעלת הקרקע, אלא למשפחה הערבית הנוצרית המיוחסת בראמכי, שהעמידה אדריכלים וארכאולוגים מלומדים. בן המשפחה דימיטרי התיידד עם ילדי השכנים היהודים במאה שערים וכך למד לדבר יידיש שוטפת. משפחת בראמכי השכירה זמנית את הבית למשפחת חלבי, אך זו ברחה מהבית במלחמת העצמאות, והוא הפך לעמדה ישראלית. המרפסת הקדמית אבדה בהתקפה ירדנית כושלת. לאחר איחוד העיר ניסתה משפחת בראמכי להשיב את הבית לרשותה, או לפחות לשכנע את הגורמים המוסמכים שיקראו לו בשמו הנכון, אך עד כה ללא הצלחה.

במשך שנים פעל בבית מוזאון עמדת תורג'מן שהנציח את ימי העיר המחולקת, אך ב-1999 הוא הוסב למוזאון חברתי פוליטי לעידוד סובלנות ודו קיום. המוזאון בגלגולו החדש דחק את סיפורה ההיסטורי של ירושלים המחולקת לקיתון צדדי לא רחוק מהשירותים, ובכל זאת כדאי לקפוץ אליו כדי להתרשם משני דברים – עצי הזית העתיקים והכיפהיים שבחזית, ויצירת האמנות הנהדרת של האמן הצרפתי האלג'ירי ג'מאל קוקן. היצירה ניצבת בחזית הבית ומציגה קוביית בטון אופיינית לקו גבול ועליה המלה WE (אנחנו). גאונותה של היצירה היא בביקוע המפריד בין האותיות המייצגות בנפרד את המזרח East ואת המערב West.

האותיות W ו-E מופרדות בביקוע, אך יחד הן יוצרות את המלה WE – אנחנו. פסלו של ג'מאל קוקן בחזית מוזאון על התפר
צילום: תמר הירדני

**הוועדה פתרה בעילות
בעיות שונות שצצו על
הגבול, כמו החזרת ילדים
שלומיאלים שנכנסו
בטעות לשטח ההפקר**

בית נשאישי עוד עומד במקומו ומשמש כיום את בית כנסת 'חוט של חסד'. לבית נוספו אמנם קומות אחדות, אך תוכלו לזהות בתמונות את שלוש קשתותיו היפהפיות הפונות אל הכביש הראשי. בית נוסף שנותר מהימים ההם הוא בית ועדת שביתת הנשק המתנשא לגובה שלוש קומות וניצב לבטח על כביש ברי'לב בין רחוב סנט ג'ורג' למלון לאונרדו. לבית הזה מגיע שאפו ענק: הוא ניצב במשך 19 שנה בשטח ההפקר ואירח מדי שבוע נציגים מישראל, מירדן ומהא"ם. אלה בלסו יחד בורקסים ווידאו שהעסק עובד, על אף שירדן כלל לא הכירה בקיומה של

וייס שמשמעותו לבן. לקראת הביקור ההיסטורי גולחה חורבה שעמדה מולו כדי להרחיב את הכביש, ועמדת הבידוק עברה לבית ערבי נאה בשם בית אחמד נשאישי בצדו השני של הכביש. מעל הכביש נבנתה סככת עץ ענקית למחסה מגשם שזכתה לכינוי 'סככת האפיפיור', וזו הפכה לסמלו המסחרי של השער עד לפירוקו.

בעקבות העקבות

כשמתבוננים היום בשטח נדמה שכל זה נעלם, אך האמת היא שבמרחב נותרו לא מעט משארי נוף, והבולט שבהם הוא עמדת תורג'מן הסמוכה (ראו מסגרת). גם

מסוף הגבול הישראלי בשער
מנדלבאום משמש כיום בית כנסת.
בית נשאיבי
צילום: תמר הירדני

שמו ועל שם אשתו בפינת הרחובות
שמואל הנביא ושבטי ישראל. במשך
שנים אפשר היה ליהנות שם מאנדרטת
אבן יפה וגם משלט, עד שיום אחד
השלט נעלם ולא שב עוד, ממש כמו
המעבר הנושא את שמו. השריד האחרון
למנדלבאום כיום הוא תחנת דלק סמוכה,
דווקא בצד הירדני של פעם, הנקראת –
גם בווייז – פז מנדלבאום. □

תמר הירדני דוקטורנטית במחלקה
ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה
באוניברסיטת בר אילן, חוקרת ירושלים,
מורת דרך וסופרת

ישראל. הוועדה פתרה ביעילות בעיות
שוונות שצצו על הגבול, כמו החזרת
ילדים שלומיאליים שנכנסו בטעות לשטח
ההפקר, שיתפה מידע על מסתננים
ועבריינים, ויזמה טיפול משותף בכלבת
ובמלריה.
ימים מעטים לאחר תום מלחמת ששת
הימים פורק מתחם שער מנדלבאום,
ובהמשך נמחקו רוב הבתים שסביבו
לטובת דרך בר־לב הרחבה שבה עוברת
היום הרכבת הקלה. ב־1996 נזכרה
עיריית ירושלים שעמד שם פעם שער
היסטורי בשם מנדלבאום, והזמינה את
צאצאיו לטקס חנוכת כיכר צנועה על